

Быстрик Г. М. Шведская модель социального государства: конституционно-правовые истоки

В статье рассмотрены конституционно-правовые истоки социального государства, сформированного в Швеции в XX в., а также специфика политической и экономической системы, благодаря которым в стране сложилось высоко-развитое социально-ориентированное государство. Особое внимание уделяется особенностям функционирования высших государственных органов, деятельность которых направлена на обеспечение всеобщего благоденствия подданных королевства.

Ключевые слова: социальное государство, социальная государственность, политическая система, гражданское общество, налогообложение, разделение властей, парламент, глава государства, суд.

Bystryk G. Swedish model of the welfare state, constitutional and legal origins

The article deals with constitutional and legal origins of the welfare state, which was formed in Sweden in the twentieth century. And the specificity of the political and economic system by which the country has developed a highly socially-oriented state. This focuses on the features of the functioning of higher state bodies, whose activities aimed at ensuring the welfare of his subjects of the kingdom.

Key words: welfare state, social state, political system, civil society, taxation, separation of powers, parliament, president, court.

УДК 340.12

*Олег Леонідович Богініч,
старший науковий співробітник
відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник*

**ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ УМОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОВОГО ПРОГРЕСУ
НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ**

Правовий прогрес у будь-яких культурах пов'язують із дотриманням прав людини і громадянина. Саме кричущі порушення останніх сприяли прийняттю у 1948 р. Організацією Об'єднаних Націй (далі – ООН) Загальної декларації прав людини (далі – Декларація), у якій зафіксовано, що зневажання і нехтування правами людини призвели до варварських актів, які обурюють совість людства. На жаль, правопорушюча практика щодо прав людини з боку деяких політичних режимів досі не зникла назавжди.

Дві революції, які відбулися в Україні у 2004 та 2014 роках, можна ідентифікувати як такі, що є наслідками масового порушення прав громадян України її державними органами. Зазначені події доводять неспроможність її політичної та правової системи забезпечити права людини і громадянина, гарантовані Конституцією України та низкою міжнародних правових актів у галузі прав людини, зокрема Декларацією, Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод та відповідних протоколів до неї, Міжнародним пактом про громадянські і політичні права тощо. Отже, дотримання прав людини з боку державних органів є лакмусовим папірцем для фіксації наявності прогресу права.

У світлі зазначеного вище говорити про правовий прогрес у нашій державі досить проблематично, оскільки він можливий лише за умови повсякденного та повсякчасного дотримання прав людини її державними органами, чого в Україні не спостерігається. Однак будь-який народ, як свідчить історія, має право на майбутнє лише, якщо він вчиться на своїх помилках. Таким чином, аналіз існуючих вад політичної та правової систем України є вкрай актуальним та нагальним для виживання як українського етносу, так і всіх інших народів України. На жаль, саме такий підхід є актуальним для нашої держави з огляду на депопуляцію її населення, яке має місце за часів незалежності. Так, за даними Державної служби статистики України, населення держави за останні 15 років зменшилося майже на 9 млн осіб – з 51 556,5 тис. у 1990 р. до 42 759,7 тис. у 2015 р. [1].

Як відомо, взаємовідносини між політикою та правом мають взаємозалежний характер. Право виступає інституціональною формою для політичних відносин, політика впливає на зміст права. Зрозуміло, що коли правлячі політичні сили шляхом правотворчості та правозастосування формують такий правопорядок, який порушує природні права людини, то тоді легко ставити діагноз такому режиму та вправляти його недоліки (принаймні у теоретичному аспекті). Наприклад, фашистський устрій у Німеччині часів Другої світової війни, латиноамериканські військові диктатури середини 60–80 рр. минулого століття, сучасні тоталітарні політичні режими деяких країн Сходу та Півдня тощо. Труднощі виникають при ідентифікації політичних режимів, які за формальними ознаками відносяться до суто демократичних.

Так, наприклад, при наявності однієї з прогресивних конституцій у Європі (на думку більшості аналітиків, саме до таких належить Конституція України), якою проголошені природні права людини і громадянина, останні, про що йшлося вище, зазнали численних порушень, що призвели до фактичних повстань, які супроводжувалися людськими жертвами. Таким чином, мало проголосити права людини, треба забезпечити їх фактичну реалізацію у правовідносинах, у які вступають індивіди як відносно один одного, так і відносно держави.

Саме цим повинна займатися сучасна правова держава, якою проголошена Україна у ст. 1 Основного Закону. На жаль, у цій сфері українській державі немає чим звітувати перед світовим співтовариством, оскільки за кількістю скарг до Європейського суду з прав людини Україна займає четверте місце. Отже, очевидним є факт, що політичний режим, який має назву демократія в Україні, не забезпечив народного суверенітету, верховенства права, справедливого правосуддя, соціальної справедливості – всіх тих засад, що з часів виникнення ідеї демократії як влади народу вважаються її головними складовими та ідеалами.

Річ у тому, що демократія не є оптимальною формою здійснення державної влади в посттоталітарних країнах, де відсутній середній клас, сталі політичні традиції, індивідуалізм як форма соціального та економічного буття. Домінуючою сферою в таких суспільствах виступають економічні відносини, де відповідно до законів ринку виживає та перемагає найсильніший, який у своїй сукупності з подібними собі, згідно з запропонованими К. Марксом закономірностями, стає політично домінуючою групою. Остання, у свою чергу, через державу втілює у життя юридично обов'язкові акти, які допомагають їй підтримувати відносини панування. Причому такі документи вже не є неприкритими актами свавілля, як було на зорі капіталізму (14-годинний робочий день), а завуальовані через відносини формальної рівності механізми фактичного підпорядкування більш слабких в економічному сенсі більш успішним.

Прикладом такої політики можуть бути події в Україні на початку 90-х років, коли відбувалася так звана приватизація загальнонародного майна. Відомо, що завдяки праву сили, яка полягала у наявності переваг одних індивідів над іншими (фізичних, розумових, психологічних, організаційних тощо), перші завоювали собі як матеріальні статки, так і командні висоти в усіх суспільно важливих сферах людської діяльності – бізнесі, політиці. Причому в більшості випадків все це робилося всупереч не лише моральним, а й юридичним законам – шляхом підкупу та обману. Зрозуміло, за цих обставин про інтереси пересічних громадян ніхто не думав, хоча держава в Україні, відповідно до ст. 1 Основного Закону, визнавалася соціальною.

Не переймаються інтересами громадян і сучасні політики, коли приймають рішення про встановлення пенсій розміром в 1 000 грн. Очевидно, що у зв'язку з високими цінами на продукти харчування та ліки, пенсіонери поставлені перед цинічним вибором: або вмерти від відсутності їжі, або – від відсутності ліків. Якби в Україні існувало б народовладдя, то такої ситуації не виникло: сам народ, будучи при здоровому глузді, не встановив би собі такі рівні споживання, що межують з голодною смертю. При цьому депутати встановили собі заробітну плату, що у десять разів перевищує розмір пенсій простих громадян.

Таким чином, на прикладі України можемо констатувати неспроможність формально демократичних режимів здійснити захист прав людини, передусім основного природного права – права на життя. Але із зазначеного не слід робити висновки, що це недоліки функціонування влади лише в Україні. Про кризу демократії взагалі, не пов'язану з посттоталітарними країнами, висловлюються багато науковців, зокрема західних. Вони називають сучасну демократію маніпулятивною, постдемократією [2, с. 63–71; 3, с. 118]. Вадами таких видів політичних режимів називають домінування корпорацій у процесі прийняття рішень, маніпуляції свідомістю виборців при проведенні виборів, що досягається за допомогою засобів масової інформації, які, знову ж таки, належать тим самим корпораціям.

Всі зазначені вище недоліки здійснення влади у демократичних державах вже давно були описані К. Марксом, іншими західними неупередженими науковцями [4, с. 171; 5, с. 129; 6, 310]. Лейтмотивом їхніх висновків була небезпека, пов'язана з функціонуванням приватної власності, яка схильна до монополізму, зловживання своїми економічними можливостями на шкоду загальним інтересам. Деякі країни Заходу вирішили ці проблеми краще, інші – гірше. У більшості випадків, які можна назвати позитивним досвідом приборкання егоїстичних устремлінь правлячих класів, виступило їх самообмеження у здійсненні своїх домагань, розуміння небезпеки, пов'язаної з руйнацією соціального миру внаслідок їх неконтрольованого росту. До речі, саме революція в Росії у 1917 р. стала стимулом для панівної групи зважати на суспільні інтереси при досягненні своїх цілей. Соціально-економічний та політичний приклад таких країн, як Швеція, Швейцарія, Норвегія довів можливість більш-менш гармонійного співіснування приватного та загального інтересу.

Але «демон» права сили, який уособлює собою крім інших й економічні переваги, є дуже потужним спонукальним мотивом поведінки окремих індивідів. Тому громадянським суспільствам необхідні до-

даткові механізми їх стримування, оскільки, як показує досвід України, існуючі традиційні засоби не спроможні поставити їх під контроль.

Це, з точки зору автора, децентралізація політичного, економічного, адміністративного життя у країні; підвищення ролі безпосередньої демократії серед інших форм здійснення державної влади; надання громадянам права на відкликання депутатів; введення не тільки політичної, а й юридичної відповідальності вищих посадових осіб держави за злочини проти громадянського суспільства та особи; організація функціонування суспільного теле- та радіомовлення; створення муніципальної міліції; вибори суддів першої інстанції населенням того адміністративного району, де буде здійснювати правосуддя такий суддя; обрання суддів другої та третьої інстанцій з урахуванням думки професійного юридичного середовища.

Перелік зазначених вище вимог до реорганізації політичної влади біль-менш відомий. Реалізація цих вимог у сукупності з відповідними економічними заходами буде сприяти появі середнього класу. Зі спеціальних, на нашу думку, слід виокремити: введення кримінальної відповідальності для депутатів всіх рівнів за шахрайські дії у випадку свідомого порушення ними передвиборчих обіцянок; здійснення фінансування громадського теле- та радіомовлення самими громадянами, керівниками якого можуть бути лише особи не пов'язані з державною службою; введення постійного моніторингу дій влади з боку громадянського суспільства шляхом створення постійно діючих органів, утримання яких теж планується за рахунок прямих податків з громадян (за аналогією зі спостережною радою акціонерного товариства); укладення із вищими посадовими особами держави контрактів із представниками громадянського суспільства, звітування перших раз на рік перед громадами, які їх обрали (перший рік каденції – раз на півроку), у випадку негативної оцінки – усунення від посади; розширення юрисдикції суду присяжних, насамперед для розгляду всіх справ, де обвинувачення висувається проти громадянина у скоєнні кримінального правопорушення, за яке можливе покарання у вигляді позбавлення волі; створення спеціального органу з числа науковців-юристів для контролю за дотриманням прав громадян з боку суддів при здійсненні ними правосуддя; визнання джерелами права теорії природного права та доктринального тлумачення, які дають науковці; надання громадянам із певного віку права на короткочасну вогнепальну зброю.

Запропоновані заходи становлять зміст трансформацій політичної системи країни. Вони, зрозуміло, повинні бути опосередковані правом, тобто внесенням у передбачений Основним Законом спосіб змін у статус інституційних структур держави та їх компетенції.

Серед суто правових змін, які необхідно здійснити для захисту прав і свобод громадян, що продовжують порушуватися українською владою, слід назвати заходи з термінового впровадження у практику діяльності судової гілки влади принципу правозаконності. Останній, як відомо, проголошений у ст. 8 Конституції України – у державі визнається і діє принцип верховенства права, але його фактична реалізація зазнає суттєвих перешкод з боку переважної більшості суддів при здійсненні ними судочинства.

Насамперед слід звернути увагу на те, що відповідно до теорії розподілу влад, судова гілка влади є самостійною відносно двох інших – законодавчої та виконавчої. Якщо розглядати конституцію країни як суспільний договір між суспільством та державою, тобто за аналогією з цивільним правом – як зобов'язальні правовідносини, де держава зобов'язана вчинити на користь другої сторони (суспільства) певні дії, а суспільство має право вимагати від держави виконання його обов'язку, то призначенням судової гілки влади повинен бути захист прав суспільства у випадку невиконання державою своїх зобов'язань за договором (конституцією). Наприклад, головним обов'язком української держави, згідно зі ст. 3 Конституції України, є утвердження і забезпечення прав і свобод людини. Відповідно, головним завданням судової гілки влади виступатиме захист цих прав у випадку їх порушення державними органами.

Таким чином, принцип правозаконності можна визначити як основоположний принцип діяльності держави, де права людини визнаються пріоритетними над правами будь-якої спільноти – нації, народу, в тому числі держави як публічно-правового союзу громадян. Саме гарантування реалізації прав громадян становлять зміст зазначеного вище принципу, що відображено у ст. 3 Конституції України.

На жаль, така ідеологія не стала лейтмотивом діяльності для суддів судів всіх юрисдикцій, крім Конституційного Суду України (далі – КСУ). І проблема полягає у протиставленні судами принципів законності і правозаконності. Якщо суддям ще з радянських часів відомий зміст принципу законності (суворе дотримання всіма юридичними і фізичними особами, у тому числі органами держави, чинного законодавства), то зі змістом принципу правозаконності вони майже не знайомі, принаймні з теоретичними та практичними аспектами його використання. Однак він частково зафіксований у ст. 8 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України), згідно з якою суд при вирішенні справи керується принципом верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями й визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Аналогічні положення містяться

у ст. 8 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України): кримінальне провадження здійснюється з додержанням принципу верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави.

Натомість, всупереч зазначеному вище принципу, судді при наявності колізій між законом, який регулює певні відносини, та Конституцією, в більшості випадків використовують приписи законів. Зазначене відбувається, незважаючи на закріплення у більшості процесуальних кодексів України посилання на верховенство Конституції при ухваленні судових рішень (ст. 8 Цивільного процесуального кодексу України, ст. 4 Господарського процесуального кодексу України, ст. 8 КПК України, ст. 7 КАС України). На жаль, з невідомих причин суддям важко керуватися нормами чинної Конституції України, а не положеннями законів, коли вони їм суперечать.

На нашу думку, однією з причин цього є невдале формулювання ч. 5 ст. 8 КАС України, яка зобов'язує суд у разі виникнення під час розгляду справи сумніву щодо відповідності закону чи іншого правового акта Конституції України, вирішення питання про конституційність якого належить до юрисдикції КСУ, звертатися до Верховного Суду України для вирішення питання стосовно внесення до КСУ подання щодо конституційності закону чи іншого правового акта.

Дійсно, вирішення питання про конституційність того чи іншого закону належить до компетенції КСУ, але згідно зі ст. 8 Конституції України вона має найвищу юридичну силу. А тому при виявленні суперечності, колізії у конституційних приписах і приписах законів судді мають право та зобов'язані застосовувати норми Конституції, а не законів. Зокрема, такий обов'язок суддів закріплений ст. 6 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»: «Суди здійснюють правосуддя на основі Конституції і законів України та на засадах верховенства права». Інакше кажучи, їм не обов'язково визнавати ту чи іншу норму закону неконституційною, бо це становить виключну компетенцію КСУ, проте при вирішенні конкретного казусу пріоритет у застосуванні беззаперечно має норма закону вищої юридичної сили – Конституції України. При цьому правовим підґрунтям такого рішення буде ст. 3 Основного Закону, яка визнає людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю.

Тільки у такому випадку судова гілка влади виконає свою роль самостійної гілки влади і пріоритетне завдання – захист прав людини від їх порушення з боку державних органів. Йдеться передусім про адміністративний суд, головним завданням якого є саме захист прав людини від свавілля державних органів, а також інші суди, які спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних правопорушень.

Будь-який суддя, розглядаючи конкретний казус, що належить до компетенції суду за відповідною спеціалізацією, повинен приймати рішення на підставі норм Конституції України, навіть якщо приписи закону їй суперечать. Це не буде зазіханням такого суду на компетенцію КСУ, а утвердженням верховенства права в його діяльності, дійсним наповненням принципу розподілу влад, коли судова влада контролює дві інші – законодавчу та виконавчу. Мабуть, саме цього бояться українські законодавці, обмежуючи діяльність судів загальної юрисдикції позитивістським принципом законності.

Підсумовуючи, можна сказати, що без змін політичної системи України в бік посилення безпосередньої демократії, впровадження спеціальних механізмів контролю з боку суспільства за державою, безумовного виконання приписів Конституції щодо верховенства права у діяльності всіх гілок влади, особливо – судової, такий прогрес неможливий. Більше того, висока ймовірність регресу, що призведе до втрати Україною можливості стати повноцінним членом об'єднаної Європи.

Використані джерела

1. *Население Украины за последние 15 лет сократилось почти на 9 млн – Госстат* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://religions.unian.net/religinossociety/1314276-naselenie-ukrainyi-za-poslednie-15-let-sokratilos-pochti-na-9-mln-gosstat.html>.
2. Крауч К. Постдемократия / К. Крауч. – М. : ИД Гос. ун-та Высшей школы экономики, 2010. – 192 с.
3. Хардт М. Множество. Война и демократия в эпоху империи / М. Хардт, А. Негри. – М., 2006. – 282 с.
4. Маркс К. Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М., 1961. – Т. 21. – 720 с.
5. Баландье Ж. Политична антропология / Ж. Баландье. – К. : Альтпрес, 2002. – 249 с.
6. White L. A. The Evolution of Culture / L. A. White. – N. Y., 1959.

Богініч О. Л. Політико-правові умови забезпечення правового прогресу на сучасному етапі розвитку України

Розглядаються питання вдосконалення політичної та правової систем України. Зазначається, що їх сучасний стан не відповідає конституційним засадам верховенства права, демократії, правам людини. Пропонуються механізми їх вдосконалення, зокрема: розширення форм безпосередньої демократії; впровадження нових механізмів контролю суспільства за державою; безумовне виконання приписів Конституції України щодо верховенства права у діяльності всіх гілок влади, особливо – судової. Особливо досліджується питання актуальності заміни принципу законності на принцип правозаконності в діяльності судових органів.

Ключові слова: політична система, правова система, теорія розподілу влад, принципи здійснення судочинства, принцип правозаконності, принцип законності.

Богинич О. Л. Политико-правовые условия обеспечения правового прогресса на современном этапе развития Украины

Рассматриваются вопросы совершенствования политической и правовой систем Украины. Указывается, что их современное состояние не отвечает конституционным основам верховенства права, демократии, прав человека. Предлагаются механизмы их совершенствования: расширение форм непосредственной демократии; внедрение новых механизмов контроля со стороны общества за государством; безусловное выполнение предписаний Конституции Украины касательно верховенства права в деятельности всех ветвей власти, особенно – судебной. Отдельно исследуется вопрос актуальности замены принципа законности принципом правозаконности.

Ключевые слова: политическая система, правовая система, теория разделения властей, принципы осуществления правосудия, принцип правозаконности, принцип законности.

Boginich O. Political and legal conditions to ensure legal progress at the present stage of development of Ukraine

Improvements of the political and legal systems of Ukraine are being discussed. It indicates that the current state of the latest does not correspond to the constitutional foundations of the rule of law, democracy and human rights. Mechanisms of improvement are proposed. Among the latest are: the extension of forms of direct democracy, the introduction of new mechanisms of control by society over the government, unconditional execution of the requirements of the Constitution regarding the rule of law in the activities of all branches of government especially the judiciary. Separately, we examine the question of the relevance of the replacement of the principle of legality to principle of the rule of law.

Key words: political system, legal system, theory of separation of powers, principles of justice, the principle of the rule of law, the principle of legality.

УДК 340.1

*Богдан Дмитрович Бондаренко,
аспірант кафедри теорії права та держави
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

**ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ЗАКОНОМІРНОСТІ
ЯК ВАЖЛИВИЙ АСПЕКТ ПРАВОВОГО ПРОГРЕСУ**

Науковий та практичний інтерес в умовах реформування суспільства викликають проблеми суспільного прогресу. Особливого значення набуває така його складова, як правовий прогрес, що відображає ступінь еволюційного розвитку правового життя суспільства. Це пояснюється специфічними умовами, що історично склалися у нашій країні, та наявністю багатьох складових правового прогресу, які досі недостатньо досліджені у правовій науці. У цьому контексті важливим є визначення тих елементів державно-правової сфери, які впливають на правовий прогрес. На нашу думку, одним із таких елементів є загальнотеоретичні державно-правові закономірності. Це пояснюється тим, що багато суспільних та державно-правових явищ, розвиток яких характеризує правовий прогрес, є закономірними. Знання цих закономірностей, що становлять предмет загальнотеоретичної науки, є важливим напрямом пізнання правового прогресу.

Деякі проблеми правового прогресу були предметом наукових інтересів таких учених, як В. Бабаєв, А. Венгеров, Н. Вопленков, Б. Гаврилишин, О. Лукашова, А. Малько, М. Матузов, Ю. Оборотов, Л. Петрова, В. Сирих, В. Хропанюк та ін. Різноманітні аспекти державно-правових закономірностей з'ясувалися у працях С. Алексєєва, Ю. Ветютнєва, В. Кудрявцева, П. Рабиновича та ін. Разом із тим дослідження загальнотеоретичних закономірностей в аспекті правового прогресу фактично не здійснювалося. Більше того, незважаючи на те, що закономірність як одна із фундаментальних філософсько-правових категорій являє собою важливий аспект предмета теорії права, та наголошуючи на її особливості і значенні у державно-правовій сфері, у сучасних дослідженнях предмета теорії права вчені лише згадують про закономірності державно-правових явищ, не здійснюючи комплексного аналізу. Саме це й обумовило мету цієї публікації – визначення характерних рис закономірностей, обґрунтування зв'язку між розумінням загальнотеоретичних закономірностей і правовим прогресом, виокремлення окремих аспектів їхньої взаємодії, з'ясування ролі зазначених закономірностей як засобу впливу на правовий та науковий прогрес.

Першим етапом реалізації мети є встановлення сучасних підходів до розуміння понять «правовий прогрес» і «загальнотеоретичні закономірності» у науковій літературі. Зазвичай під поняттям прогрес (лат. *progressus* – рух вперед, успіх) мається на увазі напрям розвитку від нижчого до вищого, поступовий рух уперед, до кращого, протилежністю якого є регрес (лат. *regres* – рух назад, повернення до старих, віджилих форм, занепад, деградація, зміни у гірший бік) [1, с. 1149]. В аспекті державно-пра-